

พระปริยัติธรรมแผนกธรรมกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน Prapariyattidhamma Division and current Thai society

พระอติคุณ ฐิตวโร (เอี่ยมดี)

ผศ.ดร.ระวีง เรืองสังข์

รศ.ดร.อินธา ศิริวรรณ

Atikun Thitavaro (Iam Dee), Assoc. Rawing Ruangsanka

Assoc. Prof. Dr. Intha Siriwan

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: atikun5524@gmail.com

(Received : October 18, 2022 ; Revised : October 20, 2022 ; Accepted : October 29, 2022)

บทคัดย่อ

พระปริยัติธรรมแผนกธรรมเป็นการจัดการศึกษาข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของทุกคนในโลกนี้ มิใช่เฉพาะพุทธศาสนิกชนเท่านั้น แต่ทุกคน ทุกศาสนาในโลก ต้องศึกษา ต้องรู้หลักปฏิบัติ เพื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดเป็นความสุขความเจริญในชีวิต เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ต่อสังคมส่วนรวม ประเทศชาติ และชาวโลก ทางคณะสงฆ์และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงต้องส่งเสริมให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมมีความโดดเด่นตอบสนองความต้องการและการนำไปบูรณาการไปใช้ในชีวิตประจำวันให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับตนเอง สังคมและประเทศชาติให้ได้

คำสำคัญ : พระปริยัติธรรมแผนกธรรม, สังคมไทย

Abstract

The Dhamma Scripture Department of Dharma is a study of the rules and regulations for living in the world. Not only Buddhists, but everyone, every religion in the world must study, must know the principles In order to be implemented to create happiness and prosperity in life Benefit one's self To the society as a whole, the nation and the world. The clergy and related agencies must therefore promote the study of the Buddhist Scriptures, the Dharma department, which is outstanding Meet the needs and integrate them to use in daily life to maximize benefits for oneself Society and the nation

Keywords : Prapariyattidhamma Division, Thai society.

บทนำ

ปัจจุบันกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกศตวรรษที่ 21 และมีความเข้มข้นขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีความเสี่ยงและท้าทายต่อการปรับตัวมากขึ้นจากการเคลื่อนย้ายอย่างเสรี และรวดเร็วของผู้คน เงินทุน ข้อมูลข่าวสาร องค์กรความรู้และเทคโนโลยี และสินค้าและบริการ ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนทั่วโลก ที่จะต้องเรียนรู้และยอมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กระแสการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่มุ่งให้ประชากรใช้ทักษะในการแสวงหาความรู้ โดยใช้ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีดิจิทัล ทำให้ผู้เรียนสามารถหาความรู้ต่างๆ ได้ด้วยตัวเอง อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรไปสู่สังคมสูงวัย และอัตรา การเกิดที่ลดลง เป็นต้น ปัจจัยภายนอกเหล่านี้ส่งผลทำให้รัฐบาลไทยต้องการปฏิรูปประเทศ โดยได้ประกาศใช้ ยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580) ไว้ในรัฐธรรมนูญ ฉบับ ปี พ.ศ. 2560 เพื่อกำหนดเป้าหมาย การพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนในระยะยาว เพื่อให้เห็นอนาคตของประเทศ และสามารถใช้เป็นกรอบหลักในการจัดทำแผนเพื่อการพัฒนาในระดับต่างๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกัน ด้านการศึกษา นโยบายของรัฐ ส่งเสริมสนับสนุนโอกาสทางการศึกษา โดยมีคำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ฉบับที่ 28/2559 เรื่อง ให้จัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 15 ปี โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย (ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6) และใน รัฐธรรมนูญ ปี 2560 มาตรา 54 รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลา 12 ปี โดยไม่เก็บ ค่าใช้จ่าย (ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3) เป็นมาตรการในการลดความเหลื่อมล้ำทางการ ศึกษา สร้างโอกาส ความเสมอภาค และความเท่าเทียมทางการศึกษา และตามยุทธศาสตร์ที่ 4 ของแผนการ ศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2560-2579 ที่มีเป้าหมายให้ผู้เรียนทุกคนได้รับโอกาสและความเสมอภาพทางการ เข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพ เพื่อมุ่งผลิตกำลังคนที่มีคุณภาพเข้าสู่ตลาดงาน

จากนโยบายด้านการจัดศึกษาของรัฐบาล มีผลกระทบต่อการบวชเรียนของสามเณร หากย้อนดู สถิติประมาณ 12 ปีให้หลังจะพบว่าเมื่อปี พ.ศ. 2547 ทั่วประเทศมีพระภิกษุ 265,355 รูป มีสามเณร 76,351 รูป อัตราเฉลี่ยพระภิกษุ 3 รูป ต่อสามเณร 1 รูป หากนับย้อนกลับไปประมาณปี พ.ศ. 2530 จะมีอัตรา พระภิกษุ 1 รูปต่อสามเณร 10 รูปโดยเฉลี่ย สถิติปี พ.ศ.2559 มีพระภิกษุทั่วประเทศ 298,580 มีสามเณร 59,587 รูป อัตราเฉลี่ยพระภิกษุ 5 รูป ต่อสามเณร 1 รูป จะเห็นได้ว่า ปริมาณของสามเณรได้ลดลงอย่าง ต่อเนื่องมาตลอด ในขณะที่คุณภาพทางการศึกษาของบุคลากรที่เข้ามาบวชเรียนลดลง สามเณรที่มา บวชเรียนที่ยังอ่านหนังสือไม่ออก เขียนหนังสือไม่ได้มีปริมาณเพิ่มขึ้น จากปัญหาความขาดแคลนปริมาณศาสน ทายาทและคุณภาพทางการศึกษาที่ลดลง ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนก ธรรมในปัจจุบัน

1.การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมยุคเริ่มต้น

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม หรือที่เรียกกันว่า นักรธรรม เกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทย เพื่อให้ภิกษุ สามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาสามารถเล่าเรียนพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็น

พื้นฐานนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่โบราณมา นิยมศึกษาเป็นภาษาบาลี ที่เรียกว่า การเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยากสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จึงปรากฏว่า ภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อย เป็นเหตุให้สังคมพลชาดแคลนพระภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถ ที่จะช่วยกิจการพระศาสนาทั้งในด้านการศึกษา การปกครอง และการแนะนำสั่งสอนประชาชน ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงได้ทรงพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้น สำหรับสอนภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก นับแต่ทรงรับหน้าที่ปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัตถ์แต่งแก้กระทัธรรม

เมื่อทรงเห็นว่า การเรียนการสอนพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทยดังนี้ได้ผล ทำให้ภิกษุสามเณรมีความรู้กว้างขวางขึ้น เพราะเรียนรู้ได้ไม่ยาก จึงทรงดำริที่จะขยายแนวทางนี้ไปยังภิกษุสามเณรทั่วไป ประกอบกับใน พ.ศ. 2448 ประเทศไทยเริ่มมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ซึ่งภิกษุทั้งหมดจะได้รับการยกเว้นส่วนสามเณร จะยกเว้นให้เฉพาะสามเณรผู้รู้ธรรม ทางราชการได้ขอให้คณะสงฆ์ช่วยกำหนดเกณฑ์ของสามเณรผู้รู้ธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงกำหนดหลัก สูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมขึ้น ต่อมาได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมนั้นเป็น “องค์นักธรรม” สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ (คือผู้บวชใหม่) ทั่วไปได้รับพระบรมราชานุมัติ เมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2454 และโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน โดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบ การสอบครั้งแรกนี้ มี 3 วิชา คือ ธรรมวิภาคในนวโกวาท แต่งความแก้กระทัธรรม และแปลภาษามคธเฉพาะท้องนิทานในอรรถกถาธรรมบท

พ.ศ. 2455 ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมให้เหมาะสมสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จะเรียนรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยแบ่งหลักสูตรเป็น 2 อย่างคือ อย่างสามัญ เรียนวิชาธรรมวิภาค พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทัธรรม และ อย่างวิสามัญ เพิ่มแปลอรรถกถาธรรมบทมีแก้อรรถ บาลีไวยากรณ์และสัมพันธและวินัยบัญญัติที่ต้องสอบทั้งผู้ที่เรียนอย่างสามัญและวิสามัญ

พ.ศ. 2456 ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมอีกครั้งหนึ่ง โดยเพิ่มหลักธรรมหมวด คิหิปฏิบัติ เข้าในส่วนของธรรมวิภาคด้วย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตฆราวาส หากภิกษุสามเณรรูปนั้นๆ มีความจำเป็นต้องลาสิกขาออกไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เรียกว่า นักธรรมชั้นตรี การศึกษาพระธรรมวินัยแบบนี้ นี้ได้รับความนิยมจากหมู่ภิกษุสามเณรอย่างกว้างขวาง และแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว เพียง 2 ปีแรกก็มีภิกษุสามเณรสมัครเข้าสอบสนามหลวงเกือบพันรูป เมื่อทรงเห็นว่าการศึกษาชั้นนักธรรมอำนวยความสะดวกแก่พระศาสนาและภิกษุสามเณรทั่วไป ในเวลาต่อมา จึงทรงพระดำริขยายการศึกษานักธรรมให้ทั่วถึงแก่ภิกษุทุกระดับ คือ ทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นโท สำหรับภิกษุชั้นมัชฌิมะ คือ มีพรรษาเกิน 5 แต่ไม่ถึง 10 และนักธรรมชั้นเอก สำหรับภิกษุชั้นเถระ คือมีพรรษา 10 ขึ้นไป ดังที่เป็นหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์สืบมาตราบถึงทุกวันนี้

1.1 หลักสูตรนักธรรม

นับแต่ได้มีการตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2455 หลักสูตรได้มีการปรับปรุงเรื่อยมาเป็นระยะ ทั้งในด้านเนื้อหาวิชาและตำราที่ใช้เป็นหลักสูตรหรือแบบเรียนในชั้นนั้นๆ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้สอบนักธรรมได้ในชั้นนั้นๆ มีความรู้สมกับภูมิ เพราะวัตถุประสงค์สำคัญในการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริจัดตั้งการศึกษานักธรรมขึ้นนั้น ก็เพื่อให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ธรรมวินัยสมกับภูมิของตน กล่าวคือ นักธรรมชั้นตรี เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งยังอยู่ในภุมินวกะ มีพรรษาหย่อน 5 มีความรู้ธรรมวินัยพอรักษาตัวได้ นักธรรมชั้นโท เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภุมิมัชฌิมะมีพรรษาเกิน 5 มีความรู้ธรรมวินัยละเอียดกว้างขวางออกไปถึงขั้นพอช่วยแนะนำผู้อื่นได้ นักธรรมชั้นเอก เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภุมิเถระมีพรรษาเกิน 10 มีความรู้ธรรมวินัยละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นถึงขั้นสามารถเป็นหลักในสังฆกรรม และเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ดูแลสั่งสอนผู้อื่นได้ เมื่อทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่างๆ สำหรับใช้เป็นแบบเรียนของนักธรรมชั้นนั้นๆ ด้วย หนังสือบางเรื่องที่ยังทรงพระนิพนธ์ไม่เสร็จ ก็ทรงใช้หนังสืออื่นๆ ที่ใกล้เคียงกันเป็นตำราหรือแบบเรียนไปพลาง แม้นักธรรมชั้นเอกที่ตั้งขึ้นหลังจากพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พระองค์ก็ได้ทรงพระนิพนธ์ตำราสำหรับใช้เป็นหลักสูตรเตรียมไว้เกือบครบทุกวิชา หลักสูตรนักธรรมทุกชั้น ซึ่งได้ปรับปรุงมาโดยลำดับนั้นมาถึง พ.ศ. 2469 จึงเป็นอันยุติได้ ดังนี้

1) หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี

เรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต

ธรรมวิภาค ใช้หนังสือนวโกวาท

ตำนาน (พุทธประวัติ) ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม 1-3 หนังสือปฐมสมโพธิ ของสมเด็จพระสังฆราช (สา)

วินัยบัญญัติ ใช้หนังสือนวโกวาทและวินัยมุขเล่ม 1

2. หลักสูตรนักธรรมชั้นโท

เรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต

ธรรมวิภาค ใช้หนังสือธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ 2

ตำนาน (อนุพุทธประวัติ) ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ และหนังสือพุทธาณูพุทธประวัติ เฉพาะประวัติพระสาวก หนังสือสังคีติกถาและ หนังสือปฐมสมโพธิ

วินัยบัญญัติ ใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม 1-2

3) หลักสูตรนักธรรมชั้นเอก

เรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต และหนังสือธรรมอื่นๆ มีมงคล วิเสกเถา เป็นต้น

ธรรมวิภาคใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ หนังสือสมถกรรมฐาน หนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร และคิริมานนทสูตร แปล

ตำนาน (พุทธานุพุทธประวัติ) ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม 1-3 หนังสือปฐมสมโพธิหนังสือพุทธา
 นุพุทธประวัติ หนังสืออนุพุทธประวัติ และหนังสือสังคิตถา

วินัยบัญญัติ ใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม 3 (หลักสูตรนักธรรมและเปรียญสำหรับใช้ในการศึกษาและสอบ
 ไต่ธรรมเนียม ของพระภิกษุสามเณร.

พระยาภักดี นฤเบศร์ ได้รวบรวม, ฉบับพิมพ์ครั้งแรก, พ.ศ. 2469. หน้า ก-ข.) ถึง พ.ศ. 2475
 มีการปรับปรุงในส่วนของวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมอีกครั้งหนึ่ง คือสำหรับนักธรรมชั้นโท กำหนดหัวข้อ
 ธรรมที่ต่างกัน 2 ข้อ ให้นักเรียนแต่งเป็นทำนองเทศน์เชื่อมความ 2 ข้อนั้นให้ต่อเนื่องกันสนิท และให้ชักภาพิต
 ในที่อื่นมาอ้างอิง 2 แห่ง อย่าให้ซ้ำกัน สำหรับ นักธรรมชั้นเอก กำหนดหัวข้อธรรมที่ต่างกัน 3 ข้อ ให้นักเรียนแต่ง
 เป็นทำนองเทศน์ เชื่อมความ 3 ข้อนั้นให้ต่อเนื่องกันสนิท และชักภาพิตในที่อื่นมาอ้างอิง 3 แห่ง อย่าให้ซ้ำกัน
 และในศกเดียวกันนี้ได้เพิ่มเติมหลักสูตรนักธรรมชั้นเอก คือให้สอบพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์
 ร.ศ. 121 อีกส่วนหนึ่ง และถือว่าเป็นวิชาสำคัญ ถ้าสอบวิชานี้ตกวิชาอื่นในชั้นเป็นอันตกไปด้วยกัน หลักสูตร
 นักธรรมชั้นโทและชั้นเอกที่ปรับปรุงใหม่ดังกล่าวนี้ เริ่มใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นไป(ประวัติการศึกษา
 พระพุทธศาสนาในประเทศไทย,2562)

4) ธรรมศึกษาตรี

การศึกษานักธรรมในครั้งนั้น เป็นที่นิยมและเป็นที่ยกย่องทั้งในวงการคณะสงฆ์และใน ทาง
 ราชการ ผู้ที่สอบได้ประโยคนักธรรม เมื่อลาสิกขาออกไป ก็สามารถรับราชการเป็นครูสอนตามโรงเรียนต่างๆ
 เมื่อมีการสอบเลื่อนวิทยฐานะครู ผู้สอบได้ประโยคนักธรรมก็ได้รับสิทธิพิเศษ โดยได้รับการยกเว้นโดยไม่ต้อง
 สอบ 1 ชั่ววิชา เพราะประโยคนักธรรมชั้นตรีจัดเป็นชั่ววิชาหนึ่งสำหรับการเลื่อนวิทยฐานะ

ต่อมาคณะสงฆ์ในสมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงสิริวัฒน พิจารณาเห็นว่า
 การศึกษานักธรรมก็เป็นประโยชน์แม้แก่ผู้ที่มิใช่ภิกษุสามเณร โดยเฉพาะในหมู่ข้าราชการครู ดังนั้น คณะสงฆ์
 จึงอนุญาตให้ครูทั้งหญิงและชายเข้าสอบประโยคนักธรรมชั้นตรีในสนามหลวงได้ โดยได้ตั้งหลักสูตรประโยค
 นักธรรมสำหรับฆราวาส เรียกว่า "ธรรมศึกษาตรี" ซึ่งประกอบด้วยวิชาที่ต้องสอบเช่นเดียวกับหลักสูตร
 นักธรรมชั้นตรีสำหรับภิกษุสามเณร ยกเว้นวินัยบัญญัติ ใช้เบญจศีล เบญจธรรม และอุโบสถศีลแทน ธรรม
 ศึกษาตรี เปิดสอบครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2472 ปรากฏว่ามีฆราวาสทั้งชายและหญิงสมัครสอบกันเป็นจำนวนมาก

5) ธรรมศึกษาโท

เมื่อเห็นว่าฆราวาสสนใจศึกษาและสมัครสอบธรรมศึกษาตรีกันเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2473
 คณะสงฆ์จึงได้จัดตั้งหลักสูตรธรรมศึกษาโทขึ้น เพื่อเป็นการขยายการศึกษานักธรรมสำหรับฆราวาสให้
 กว้างขวางและแพร่หลายยิ่งขึ้น อันเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาทางหนึ่ง หลักสูตรธรรมศึกษาโท
 ประกอบด้วยวิชาที่ต้องสอบ 3 วิชา คือธรรมวิภาค อนุพุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม เช่นเดียวกับ
 หลักสูตรนักธรรมชั้นโทสำหรับภิกษุสามเณร ยกเว้นวินัยบัญญัติธรรมศึกษาโทสอบครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2473

6) ธรรมศึกษาเอก

พ.ศ. 2478 คณะสงฆ์ได้ตั้งหลักสูตรธรรมศึกษาเอกและอนุญาตให้ฆราวาสสอบได้ตั้งแต่ พ.ศ.
 2478 เป็นต้นไป(แถลงการณ์คณะสงฆ์,2516) หลักสูตรนักธรรมชั้นเอกก็ประกอบด้วยวิชาที่ต้องสอบ 3 วิชา

คือ ธรรมวิภาค พุทธานุพุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม เช่นเดียวกับหลักสูตรนักธรรมชั้นเอกสำหรับ ภิคุสามเณร ยกเว้นวินัยบัญญัติ การศึกษานักธรรม อันเป็นการศึกษาพระพุทธานุศาสนนา หรือธรรมวินัยใน ภาษาไทย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2455 นั้น ได้ พัฒนาโดยลำดับ ทั้งในต้นหลักสูตร การเรียนและการสอน เพื่อให้ภิคุสามเณรมีความรู้ในธรรมวินัย ตลอดถึงความเป็นมาของพระพุทธานุศาสนาอย่างทั่วถึง พอแก่การที่จะเป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ สามารถ ดำรงพระศาสนาไว้ได้ด้วยดี การศึกษานักธรรมได้เป็นที่นิยมนับถือของคณะสงฆ์และได้รับการจัดให้เป็น การศึกษาขั้นพื้นฐานของภิคุสามเณรในประเทศไทยควบคู่ไปกับการ ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนับแต่ เริ่มต้นมาจนบัดนี้ การศึกษานักธรรมที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงตั้งขึ้นนี้ จึงนับว่ามีคุณประโยชน์ต่อการ พระศาสนาในประเทศไทยเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ การศึกษานักธรรม ยังได้แผ่ประโยชน์ไปยังพุทธบริษัทฝ่ายฆราวาสด้วย ดังที่ ฆราวาสจำนวนมากก็สนใจศึกษาและสอบธรรมศึกษาเป็นจำนวนมากตลอดมาดังที่กล่าวแล้ว การที่พุทธ บริษัทฝ่ายฆราวาสได้มีโอกาสเรียนรู้ธรรมวินัย นับว่ามีประโยชน์ต่อการที่จะช่วยส่งเสริมและดำรงรักษาพระ ศาสนาให้เจริญมั่นคงได้ทางหนึ่ง หลักสูตรพุทธานุพุทธประวัติ ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม 1, เล่ม 3 หนังสือ ปฐมสมโพธิ หนังสือพุทธานุพุทธประวัติ หนังสืออนุพุทธ ประวัติ และหนังสือสังคิตติกา

จากพระดำริที่จะส่งเสริมการศึกษาระบบวินัยให้แพร่หลายไปสู่ภิคุสามเณรอย่างทั่วถึงทุก ระดับชั้นดังกล่าวแล้ว พ.ศ. 2456 สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมอีกครั้งหนึ่ง โดยรวมองค์นักธรรมประโยค 1 และประโยค 2 เข้าด้วยกันเป็น “นักธรรมชั้นตรี” และกำหนดหลักสูตรสอบ ความรู้ภิคุสามเณรเป็น 4 อย่างคือ

- เรียงความแก้กระทู้ธรรม
- ธรรมวิภาค
- ตำนาน (พุทธประวัติ)
- วินัยบัญญัติ

สำหรับสามเณร เว้นวินัยบัญญัติไว้ก่อนจนกว่าอุปสมบทแล้วจึงสอบวินัยบัญญัติ และการสอบ ไม่มีการพักเป็นประโยค 1 ประโยค 2 ดังแต่ก่อน สอบพร้อมกันทั้ง 2 ประโยค ได้ตกพร้อมกันทั้ง 2 ประโยค และในศกเดียวกันนี้ ทรงจัดหลักสูตรเปรียญบาลี 3 ประโยคเข้ากับองค์นักธรรมประโยค 2 เป็นเปรียญธรรมชั้น ตรี ทั้งนี้โดยทรงมีพระปรารภว่า “การสอบความรู้บาลีเป็นเปรียญ 3 ประโยค ให้แปลธัมมปัทมสูตรเป็นความ ไทยอย่างเดียวกันทั้ง 3 ประโยคไม่ค่อยจะได้เปรียญมีความรู้ดี เพราะผู้เข้าสอบโดยมากด้วยกันจะไม่รู้จัก สัมพันธ์และไม่แตกฉานในทางไวยากรณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ การเรียนบาลีจึงตกต่ำ”

จากพระปรารภดังกล่าวแล้ว จึงทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตแก้ไขหลักสูตรเปรียญ บาลี 3 ประโยค “ให้คงแปลธัมมปัทมสูตร เพียงประโยคเดียว อีก 2 ประโยคนั้น เปลี่ยน เป็นสอบความรู้ สัมพันธ์ เพื่อให้ความรู้จักซึกซึ้งพิถีพิถันถึงกัน ประโยค 1 สอบความรู้บาลีไวยากรณ์ ส่วนวจีวิภาคเพื่อเข้าใจยก ศัพท์ ประโยค 1 วิธีสอบสัมพันธ์ จักวางแบบให้ไว้ ส่วนวิธีการสอบไวยากรณ์เคยกันมาแล้ว ทั้ง 3 นี้ รวมเป็น หลักสูตรบาลี เป็นองค์อันหนึ่งของเปรียญธรรมชั้นตรีฯ” (เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน) และ “ภิคุสามเณรที่

จะสอบบาลีเป็นเปรียญ 3 ประโยค ต้องสอบได้องค์นักธรรมประโยค 2 สามัญมาก่อนแล้ว เมื่อสอบบาลีได้อีก องค์หนึ่ง จักเป็นเปรียญชั้นตรี ได้แก่ นวกภูมิ หรือเรียกนับประโยคว่า เปรียญธรรม 3 ประโยค ก็ได้” เปรียญธรรมชั้นตรี หรือเปรียญธรรม 3 ประโยคนี้เรียกย่อว่า “ป.ธ. 3” หลักสูตรนักธรรมชั้นตรีและเปรียญธรรมชั้นตรี ที่ทรงปรับปรุงใหม่นี้ เริ่มสอบตั้งแต่ปี พ.ศ. 2457 เป็นต้นมา

หลักสูตรนักธรรม ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงจัดขึ้นนั้น ได้รับความนิยมาจากภิกษุ สามเณรอย่างรวดเร็วและแพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง เพียง 2 ปีแรกที่จัดสอบ ก็มีภิกษุสามเณรสมัครเข้าสอบ ในสนามหลวงเกือบพันรูป ในปีต่อมา จึงโปรดให้มีการจัดสอบขึ้นในสนามมณฑลต่างๆด้วย เพื่อบรรเทาความแออัดในการสอบ ภิกษุสามเณรที่สอบได้ในสนามวัดหรือสนามมณฑลมีความรู้เข้าใจเกณฑ์ของสนามหลวง สนามหลวงก็รับโอนเป็นนักธรรมของสนามหลวง ต่อมาทรงกำหนดให้มีการสอบสนามวัดก่อนที่จะส่งเข้าสอบ สนามหลวง ต่อเมื่อสอบผ่านสนามวัดนั้นๆ ได้แล้ว จึงทรงอนุญาตให้ส่งเข้าสอบในสนามหลวง ทั้งนี้เพื่อกันไม่ให้ ผู้มีความรู้ไม่ถึงขั้นเข้าสอบในสนามหลวง อันเป็นการเพิ่มภาระให้แก่สนามหลวงโดยไม่จำเป็นการสอบของค นักธรรมและนักธรรมตรีในระยะแรกนั้นสามเณรต้องมีอายุ 19 ปีขึ้นไป จึงอนุญาตให้เข้าสอบได้

สำหรับการสอบนักธรรมชั้นตรี สอบโดยวิธีเขียน (ขณะนั้นการสอบพระปริยัติธรรม หรือสอบบาลี สนามหลวงยังใช้วิธีแปลปากอยู่) ข้อสอบแต่ละวิชามี 21 ข้อ ถึง พ.ศ. 2457 จึงลดลงมาเป็น 14 ข้อ(คณาจารย์ มหามกุฏราชวิทยาลัย,2552) ส่วนกำหนดเวลาสอบในระยะแรกยังไม่มีกำหนดเวลาเป็นชั่วโมง แต่กำหนด ว่า ถ้ายังมีผู้นั่งสอบอยู่ด้วยกัน 6 รูป ยังไม่หมดเวลา ต่อมาแก้ไขเป็น ถ้ายังมีผู้สอบเหลืออยู่ด้วยกัน 3 รูป ถือว่า ยังไม่หมดเวลา (แต่ไม่พบหลักฐานว่าแก้ไขเมื่อปีใด) ตั้งแต่ พ.ศ. 2457 เป็นต้นมา จึงมีการกำหนดเวลาสอบเป็น ชั่วโมง คือ 3 ชั่วโมงครึ่ง

การสอบนักธรรมชั้นโทในระยะแรก มารวมสอบในสนามหลวง กรุงเทพฯ เพราะยังมีจำนวน ผู้สอบไม่มากและส่วนใหญ่อยู่กรุงเทพฯ หรือในปริมณฑลใกล้เคียงตั้งแต่ พ.ศ. 2465 เป็นต้นไป สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณได้ทรงประกาศให้จัดสอบนักธรรมชั้นโทในสนามต่างจังหวัดได้ โดยใช้ ข้อสอบของสนามหลวงและสอบในวันเวลาเดียวกันกับสนามหลวงในกรุงเทพฯ หลักสูตรนักธรรมชั้นโทมี ดังนี้

1. เรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต
2. ธรรมวิภาค ใช้หนังสือธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ 2
3. ตำนาน (อนุพุทธประวัติ) ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ และหนังสือพุทธาณุปุทธประวัติ เฉพาะประวัติพระสาวก หนังสือสังคี่ติกาและ หนังสือปฐมสมโพธิ
4. วินัยบัญญัติ ใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม 1-2

พ.ศ. 2464 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ นักธรรมชั้นเอกที่ทรงพระดำริไว้ จึงยังไม่ได้จัดตั้งขึ้นตามพระประสงค์ในยุคของพระองค์ การเรียนนักธรรม จึงจัดได้เพียง 2 ชั้น คือ นักธรรมชั้น ตรี กับนักธรรมชั้นโท

แต่ในปีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ สิ้นพระชนมนั้นเอง สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ สิ้นพระชนมนั้นเอง สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ผู้ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก

สืบมา ก็ได้ทรงจัดตั้งนักรธรรมชั้นเอกขึ้น ตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น นักรธรรมชั้นเอกภูมิเระ สำหรับภิกษุผู้ใหญ่พรรษา 10 แล้ว หลักสูตรนักรธรรมชั้นเอก มีดังนี้

1. เรียงความแก้กระทู้ธรรม จะให้หัวข้อธรรม 3 ข้อ ที่ต่างกัน ต้องแต่งทำนองเทศนา เชื่อมความ 3 ข้อนั้น ให้สนิท

2. แก้ปัญหาธรรม โดยปรมรถเทศนา

3. แก้ปัญหาพุทธาณพุทธประวัติ กับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้น

4. แก้ปัญหานัยบัญญัติมีสังกรรมเป็นต้น

หนังสือสำหรับใช้เป็นหลักสูตรนักรธรรมชั้นเอกนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้ทรงพระนิพนธ์เตรียมไว้แล้วเกือบจะครบถ้วน ดังนี้

- หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต และหนังสือธรรมอย่างอื่นมีมงคลวิเสสกาเป็นต้น เป็นหลักสูตรสำหรับเรียงความแก้กระทู้ธรรม

- หนังสือธรรมวิจารณ์ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เป็นหลักสูตรสำหรับแก้ปัญหารธรรมวิภาค

- หนังสือพุทธสมัยเล่มที่ 2 ปริเฉทที่ 4,5,6 ในธรรมสมบัติหมวด 3 (รวมพระสูตรแปล) เป็นหลักสูตรสำหรับแก้ปัญหาพุทธาณพุทธประวัติ

เปรียญธรรมชั้นโท จะสอบบาลีประโยค 7 ต้องสอบได้นักรธรรมชั้นเอกก่อน เมื่อสอบบาลีประโยค 7,8,9 ได้แล้วนับเป็นเปรียญธรรมชั้นเอก

1.2 คำแนะนำในการตอบปัญหารธรรมวิภาค ดังนี้

1. ฟังรู้จักความแห่งคำที่เรียกทับศัพท์ ตลอดถึงชื่อแห่งข้อและหมวดธรรม เช่น นิรวณ อคติ เบญจขันธ์เป็นต้น และเช่น อตตสัมมาปณิธิ บุพเพตตปัญญตา จักร 4 พละ 5 เป็นต้น เพราะเกื้อกูลแก่การฟังเข้าใจ การจำเป็นหลัก และการเรียกสะกด

2. ฟังรู้ความประสงค์แห่งการแสดงข้อธรรมเหล่านั้น เช่น ภยากติ อตตสัมมาปณิธิ โลกธรรมเป็นต้น

3. ฟังรู้จักอนุโลมข้อธรรมที่แก้ไว้สูง ฟังรู้จักผ่อนให้ต่ำลงมา เช่น สัมมาสมาธิ ที่แก้ว่า เจริญมาน 1 ที่แก้ไว้ต่ำ ฟังรู้จักเขยิบขึ้นให้สูง เช่น อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์

4. ฟังรู้จักถือเอาความแห่งข้อหนึ่ง เพราะมีข้ออื่นบ่งเช่นปฏิรูปเทศ เป็นตัวอย่าง

5. ฟังรู้จักศัพท์อันเดียวแต่หมายความว่าต่าง ๆ เช่น อินทริยและจาคะ เป็นต้น

6. ฟังกำหนดข้อธรรมอันเดียวแต่มาในหมวดต่าง ๆ หลายหมวด เช่น ศรัทธาและปัญญาเป็นตัวอย่าง

7. ฟังเข้าใจเรียงความบางหมวดให้เกี่ยวเนื่องเป็นเหตุและผลของกัน เช่น วุฒิ 4 จักร 4 โพชฌงค์ 7 เป็นตัวอย่าง

8. ฟังเทียบหมวดธรรมอันละม้ายคล้ายคลึงกัน เช่น อริยทรัพย์ และสัพปุริสธรรมเป็นตัวอย่าง

9. พึงเทียบธรรมที่เห็นว่าน่าแย้งกัน เช่น คนสังคณิกาและหมันประชุม
10. พึงรู้จักอรรถที่ตรงกันข้าม ที่เรียกว่าฝ่ายขาวฝ่ายดำ เช่น องค์แห่งมรรค 8 เป็นฝ่ายขาว คือ ส่วนดี พึงรู้จักองค์อันเป็นฝ่ายดำ คือส่วนชั่ว ดุจเดียวกัน มละเป็นฝ่ายดำ พึงรู้จักฝ่ายขาวด้วย
11. พึงรู้จักความกว้างความแคบ เช่น สิกขาและสิกขาบท สังขาร และเวทนา เป็นตัวอย่าง
12. พึงรู้จักย่อข้อธรรมอันเป็นอันมากให้น้อย เช่น นามขันธและโลกธรรมเป็นตัวอย่าง
13. พึงรู้จักศัพท์อันมีความเป็นอันเดียวกัน เช่น บุญ กุศล สุจริต และบาป อกุศล ทุจริต และเหตุปัจจัย มูล เป็นตัวอย่าง
14. พึงอ่านหนังสือต่างๆ เช่น พุทธสมัยและวรรณนาเป็นต้น เพื่อได้ความรู้เข้ามาประกอบ
15. พึงใส่ใจลำดับแห่งข้อธรรมและหมวดธรรม นี่เป็นอุปการะแก่การจำแนกไม่ตกหล่น และนึกถึงได้คล่อง ๆ
16. พึงพิจารณาปัญหาและตอบตามหลัก ดังต่อไปนี้
 - ก. พึงเข้าใจแห่งปัญหานั้นก่อน ถ้าเข้าใจผิดตอบย่อมผิดตาม
 - ข. ถ้าเป็นปัญหาถามเพื่อสอบความจำ พึงตอบตามแบบให้บริบูรณ์ เป็นแต่ประกอบคำตอบให้สมบูรณ์ปัญหา
 - ค. ถ้าเป็นปัญหาให้ออกความคิด พึงตอบตามความเห็นของตน
 - ฅ. ถ้าเป็นปัญหาจะให้ตอบตามหลัก เช่น ถามถึงลักษณะสัตบุรุษ พึงตอบอาศัยสัตบุรุษธรรมเป็นตัวอย่าง

2. การเรียนนักรธรรมและการสอบธรรมศึกษากับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน

1) สิ่งทีพระภิกษุได้รับจากการเรียนนักรธรรม

พระภิกษุสามเณร ที่จำพรรษา 3 เดือน จะได้ประโยชน์จากการสอบและเรียนนักรธรรม คือ ได้ความรู้ และความเป็นชาวพุทธ โดยเฉพาะพระที่บวชเข้ามาแล้ว ยิ่งจำเป็นต้องศึกษาวิชาพระวินัย วิชาธรรมะ และวิชาพุทธประวัติ อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาเสร็จสิ้นเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็จะเข้าสู่กระบวนการทดสอบความจำของพระแต่ละรูปด้วยการสอบวัดความรู้ในระดับนักรธรรมชั้นตรี และในกรณีที่พระรูปนั้น มีความต้องการที่จะบวชในระยะยาวหลายพรรษาก็สามารถสอบวัดความรู้ไปจนถึงระดับนักรธรรมชั้นโท และนักรธรรมชั้นเอก ซึ่งจึงจะถือว่า “จบกระบวนการในความเป็นพระ”

คำว่า “จบกระบวนการในความเป็นพระ” ในที่นี้หมายถึง เมื่อพระรูปนั้นๆ ได้เรียนรู้และสอบผ่านเป็นที่เสร็จสิ้นแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นตอนของการนำไปปฏิบัติ เพื่อบรรลุหลักธรรมของพระพุทธศาสนาต่อไป ครั้นผู้เรียนจะลาสิกขาออกไปเป็นฆราวาส หลักธรรมคำสอนที่ได้จากการเรียนนักรธรรม จะช่วยหนุนนำให้บุคคลนั้นๆ หยิบเอาวิชาธรรมะไปประยุกต์ใช้ในชีวิิตและเป็นคนดีของสังคมต่อไป แต่ถ้ายังครองความเป็นพระอยู่ก็สามารถหยิบเอาวิชาพระวินัยไปใช้ครองตนในยามเป็นพระได้ โดยที่ไม่เผลอละเมิดบัญญัติของพระพุทธเจ้า

2) สิ่งทีฆราวาสจะได้รับจากการเรียนนักรธรรม

สภาพสังคมไทยในปัจจุบันทางคณะสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐ และเอกชน ตลอดถึงสถานศึกษา ได้ส่งเสริมให้นักเรียนได้สอบธรรมศึกษา โดยมีการสมัครและส่งชื่อเพื่อเข้าสอบเพื่อเป็นผลงานของสถานศึกษา โรงเรียน ผลงานของวัด ตลอดถึง ผลงานของบริษัทแต่ความจริงแล้วธรรมศึกษา ก็คือการศึกษาข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของทุกคนในโลกนี้ มิใช่เฉพาะพุทธศาสนิกชนเท่านั้น แต่ทุกคน ทุกศาสนาในโลก ต้องศึกษา ต้องรู้หลักปฏิบัติ เพื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดเป็นความสุขความเจริญในชีวิต เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ต่อสังคม ส่วนรวม ประเทศชาติ และชาวโลก การเรียนธรรมศึกษาจึงต้องเรียนให้รู้ ให้สามารถพิจารณาให้เห็นจริงตามหลัก คือการมองให้รู้ว่า ปฏิบัติเช่นนี้แล้ว ได้ผลจริงหรือไม่ หรือปฏิบัติแล้ว เกิดประโยชน์เช่นไร ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักของการเรียนธรรมศึกษา

ใบประกาศนียบัตร ไม่สามารถใช้เป็นผลงานในการสมัครเข้าทำงาน และไม่สามารถนำไปใช้เป็นใบผ่านทางใดได้ แต่จะมีเพียงไม่กี่สถานศึกษา ที่นำความสำคัญของการได้รับใบประกาศนียบัตรไปเป็นส่วนประกอบหนึ่งในการให้เกรดรายวิชาสังคมศึกษา หรือพุทธศาสนา ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของสถาบันนั้นๆ บางสถานศึกษาก็สั่งให้เด็กเข้าสอบนักธรรม แต่ไม่สามารถนำผลสอบหรือใบประกาศนียบัตรที่ผู้เรียนได้รับไปใช้ประโยชน์

“กระทรวงศึกษาธิการไม่ได้มีการกำหนดไว้ว่า ผู้ใดศึกษาและสอบผ่านนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก จะเป็นประโยชน์ต่อผลการศึกษา ซึ่งใบประกาศนียบัตร เป็นเพียงเครื่องแสดงเกียรติคุณเท่านั้น แต่คุณธรรมในใจเราต่างหากที่สำคัญกว่าใบประกาศฯ แม้ว่าคุณจะมีใบประกาศฯ ติดผนังมากมาย แต่คุณธรรมในใจคุณเล่า ธรรมะในใจคุณเล่า คุณมีหรือไม่ ทั้งพระทั้งโยม ถ้าเรียนไปแล้ว แต่ไม่นำไปใช้ก็ถือว่าไร้ค่า”

3) ประโยชน์ของการเรียนนักธรรม

ประโยชน์ของการศึกษาธรรม

1. ได้เรียนรู้ภาษาธรรม ภาษาธรรมหรือภาษาธรรมะนั้น เป็นภาษาที่เข้าใจยากสำหรับบุคคลทั่วไปที่มีได้เคยเรียนภาษาบาลี เช่นคำว่า สติ สัมปชัญญะ กตัญญูกตเวที เป็นต้น เมื่อมีโอกาสได้ศึกษาธรรม ก็ทำให้เข้าใจความหมายของศัพท์ภาษาธรรมดังกล่าว และศัพท์อื่นๆ มากยิ่งขึ้น

2. ได้เรียนรู้ภาษาไทย ประชาชนชาวไทยที่ไปตั้งรกรากอยู่ต่างแดนเป็นเวลานานอาจลืมภาษาไทยไปบ้างแล้ว หรือบางคนอาจได้รับการศึกษาเล่าเรียนมีวิทยฐานะไม่สูงนัก หรือบางคนอาจไปเจริญเติมในต่างแดนจึงไม่มีโอกาสเรียนภาษาไทย แต่เมื่อทางวัดได้เปิดสอนพระปริยัติธรรมก็ได้มีโอกาสเรียนทั้งภาษาธรรมและภาษาไทยไปด้วย และได้ฝึกหัดทั้งการพูดและการเขียนภาษาไทยได้ถูกต้องและคล่องแคล่วมากยิ่งขึ้น ซึ่งรวมไปถึงการได้เรียนรู้วัฒนธรรมไทยไปพร้อมๆ กันด้วย

3. ได้เรียนรู้ภาษาใจ ภาษาใจหรือจิตใจเป็นเรื่องนามธรรม ผู้ที่ไม่ได้เรียนธรรมย่อมไม่อาจเข้าใจถึงนามธรรมและนามรูปได้ โดยทั่วไปก็มักจะเข้าใจว่า กายกับใจก็สิ่งเดียวกัน เมื่อได้เรียนธรรมแล้วจึงสามารถแยกธาตุ 4 ชั้น 5 ออกจากกันได้ อาจรู้ได้ว่า กายคือรูปธรรม ส่วนจิตหรือจิตใจคือนามธรรม แต่ทั้งส่วนส่วนนี้จะต้องอาศัยกันและกันหรือทำหน้าที่ร่วมกันอยู่ แต่จิตใจนั้นมักจะมีอิทธิพลเหนือร่างกายเสมอ เพราะใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งทุกอย่างจะดำเนินไปอย่างไรนั้น จะเป็นทางบวกหรือทางลบก็ตาม ก็ล้วนแต่มีใจหรือจิตใจเป็นแกนนำ พระพุทธองค์จึงทรงเน้นย้ำเรื่องการฝึกฝนอบรมจิตใจอยู่เสมอ

4. ได้รู้ภาษาสัจธรรม คำว่า “สัจธรรม” คือความจริงที่มีอยู่ประจำโลก ได้แก่ไตรลักษณ์ หรือ สามัญลักษณะ 3 ประการ ซึ่งซึมซับอยู่ในสรรพสิ่งทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตก็จะตกอยู่ในอำนาจแห่งสัจธรรม 3 ประการ คือ

1. อนิจจัง คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนเปลี่ยนแปลงแปรผัน

2. ทุกขัง คือสภาวะที่เป็นทุกข์หรือการที่สิ่งนั้นๆ ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้จึงเป็นทุกข์หรือมีความทุกข์หรือมีความทุกข์อยู่ในตัวของมันเอง

3. อนัตตา คือสภาวะที่ไม่มีตน หรือสภาวะที่ใครๆ ไม่อาจจะบังคับได้หรือไม่อยู่ในอำนาจของใคร เช่น ไม่อาจบังคับให้ร่างกายไม่ให้เจ็บปวด เหนื่อยหรือคร่ำคร่าชราภาพได้ เป็นต้น ทุกสิ่งทุกอย่างปรากฏขึ้นมาอย่างนั้น แล้วเขาก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างนั้น และแล้วก็มีดับสลายไปในที่สุด

ทั้งหมดนี้ คือการประมวลประโยชน์จากสิ่งที่ประชาชนเหล่านั้นได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ทำให้เขาเหล่านั้นรู้จักยับยั้งชั่งใจและปล่อยปละละวางพอสมควร นับเป็นบุญมหาศาลที่ประชาชนเหล่านั้น ได้เกิดมาเป็นคนไทยและมีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ แม้ผู้ที่หันมาสนใจในพระพุทธศาสนาก็มีความภูมิใจ มีใ้หน่อยที่ได้เรียนและเข้าใจในสัจธรรมของชีวิต

สรุป

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมในปัจจุบันขึ้นอยู่กับบริบทขององค์กรและบุคคลที่มีความจำเป็นจะต้องศึกษาและผ่านการสอบพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ซึ่งสังคมในปัจจุบันยังขาดการมองเห็นซึ่งประโยชน์ของการเรียนนักธรรม ยกเว้นพระภิกษุ สามเณรที่จำเป็นจะต้องสอบนักธรรมให้ผ่านตามกระบวนการเพื่อเป็นฐานในการศึกษาบาลีในแต่ละประโยคชั้น ดังนั้นทางคณะสงฆ์จะต้องคำนึงถึงบริบทและต้องมีมาตรการส่งเสริมการศึกษานักธรรม ยิ่งไปกว่านั้นจำเป็นจะต้องแนะนำ ชี้แนวทาง รณรงค์การบูรณาการเนื้อให้นักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ซึ่งประโยชน์ของการเรียนนักธรรมได้เรียนรู้ภาษาธรรม ได้เรียนรู้ภาษาไทย ได้เรียนรู้ภาษาใจ ได้รู้ภาษาสัจธรรม โดยจะมีพุทธศาสนิกชนจำนวนกี่คนที่จะเข้าใจอย่างลึกซึ้งและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้นั้นเป็นสิ่งที่ทางคณะสงฆ์จะต้องร่วมมือช่วยกันส่งเสริม กระตุ้น พัฒนาให้เกิดในสังคมไทยให้ได้ผลตามความมุ่งหมายอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- คณาจารย์มหาวิทยาลัยกุฎราชวิทยาลัย.(2552). ประวัติการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. คณาจารย์มหาวิทยาลัยกุฎราชวิทยาลัย.
- แถลงการณ์คณะสงฆ์.(2516).รายงานเรื่องศึกษาของคณะสงฆ์ไทย. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม). ฝ่ายวิจัย กองแผนงาน กรมศาสนา.
- ประวัติการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. หน้า 159–160, หลักสูตรนักระธรรมชั้นตรี-โท-เอก, <http://watconcord.org/> [ออนไลน์วันที่ 22 กันยายน 2562]
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต).(2556). สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.